

ВИКОРИСТАННЯ ФОНОВИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ «КРИМСЬКИХ СОНЕТІВ» АДАМА МІЦКЕВИЧА

У процесі вивчення ліричних творів для їхнього поглибленого сприйняття ми використовуємо на уроках і такий важливий елемент навчального курсу літератури, як фонові знання. Нагадаємо, фоновими називаються знання, без яких неможливо адекватно авторському задуму сприйняти художній твір. Вони є або у самому творі, або безпосередньо пов'язані з ним.

Розглянемо методику використання фонових знань під час вивчення ліричного твору в школі на прикладі “Кримських сонетів” А.Міцкевича.

Вивчення цього циклу слід розпочати повідомленням про те, коли його було створено, як він зв'язаний із долею автора. Необхідно розповісти школярам, що за участь в русі польської молоді Адама Міцкевича було заарештовано і вислано до Росії на довгі чотири з половиною роки. Ще восени 1825 р. Міцкевич здійснив сповнену враженнями двомісячну поїздку до Криму. Саме результатом цієї подорожі і стали “Кримські сонети” (1825 р.). Першою книжкою, яку видав Міцкевич у Росії, були “Сонети”, видруковані у 1826 році у друкарні Московського університету. Саме до цієї книжки і включено цикл “Кримські сонети”.

Далі слід зазначити, що твори, які ввійшли до “Кримських сонетів” - це романтичні твори. Тому необхідно, по-перше, виділити характерні риси романтизму як літературного напрямку, по-друге, дати уявлення про польський романтизм (фонові знання теоретико-літературного характеру).

Словник літературознавчих термінів подає два значення терміна “романтизм”.

“Романтизм - 1) у широкому значенні слова художній метод, у якому домінуючою є суб'єктивна позиція письменника по відношенню до зображуваних явищ життя; 2) літературний напрямок у європейських літературах на початку ХІХ ст.” [5 с. 332].

Друге визначення потребує деякого уточнення, тому що поділ літератури ХІХ ст., як було в радянському літературознавстві, на добу романтизму (кінець ХVІІІ ст. - перша третина ХІХ ст.) і добу реалізму (середина й друга половина ХІХ ст.) не відповідає реальному літературному процесу минулого. На це вказують, зокрема, Д.С. Наливайко і К.О. Шахова: "По-перше, розвиток романтизму не завершується 1830 роком, навпаки, в більшості літератур він сягає розквіту в 30-40-ві роки. Стосується це не тільки італійської, іспанської, американської, скандинавських і західнослов'янських літератур, а й літератури французької... Романтизм лишився домінуючим напрямом і в німецькій та австрійській літературах. По-друге, в 30-40-х роках реалізм складається як художня система лише в деяких європейських літературах (у французькій, англійській, а також російській), у більшості ж літератур це відбувається значно пізніше. Так, у німецькій літературі він стає домінуючим напрямом у 50-60-х роках, а в італійській, американській, скандинавських - лише в останній третині ХІХ ст." [2, с. 10-11].

Романтичний напрямок виник під знаком Великої Французької революції 1789 року, коли замість обіцяних "Волі, Рівності, Братства" настало убоге, безпросвітне буржуазне повсякдення.

Закономірним відображенням цього історичного спрямування і його карикатурності стануть образи буржуазного зла, створені у казках романтиків Андерсена і Гофмана, у творах Гюго, пізніше у творчій спадщині реалістів - Діккенса, Бальзака, Флобера.

Не пристосований тільки до однієї якоїсь країни, романтизм стає цілою епохою культури: "... романтизм не був лише літературним напрямом, він був рухом, що охопив різні сфери духовної культури того часу, нерідко проявляючись у них з такою ж широтою та інтенсивністю, як і в літературі. Є не лише романтична література, а й романтична музика і романтичний живопис, романтична філософія й історіографія, навіть романтична політекономія, правова наука, психологія, медицина тощо" (2, с. 12).

“Романтизм” як термін виник у Німеччині наприкінці XVIII ст. Саме тут було створено першу фундаментальну теорію романтизму.

Сутність романтизму полягає в протиставленні реальності і мрії, того, що присутнє у дійсності і того, що могло б бути. “В основі романтизму - глибинний і потужний духовний рух, спільні світоглядні структури, принципи й моделі мислення, які поширювалися на різні сфери духовно-практичної діяльності людини” [2, с. 12].

Філософські основи романтизму: наявність суб`єктивного начала, яке домінує в осмисленні явищ і процесів дійсності, і - як результат цього - розрив між ідеалом і реальністю.

Основні естетичні принципи романтизму:

1. Несприйняття буржуазного суспільства. Реальна дійсність сприймається як ворожа ідеалу романтиків.

2. Суб`єктивізм в зображенні дійсності, підвищена роль емоційного начала і уяви в романтичному мистецтві.

3. Звернення до внутрішнього світу людини, до розвитку її почуттів, думок, переживань.

Особливості романтичної поетики полягають насамперед у наявності романтичного героя. У нього ворожі стосунки з навколишнім середовищем, він протистоїть прозі життя, “натовпу”. Це незвичайна людина: неспокійна, частіше всього самотня і трагічна. Романтичний герой самостійний, ні від кого і ні від чого не залежний. Романтизм намагається піднести особистість над суспільством. В силу цього герой приречений на трагічну самотність і навіть загибель.

У романтичному творі виділяємо два типи героїв:

1) герой-бунтівник (англійська і французька література);

2) герой-творець (німецька література). Він творить новий світ, досконаліший, ніж той, в якому має існувати.

Мистецтво вище всіх цінностей. Це обумовлює потяг до всього екзотичного, незвичайного. Звідси винятковий характер, виняткові обставини, що їх

романтики шукали на Сході, не займаному буржуазною цивілізацією. У своїх творах вони часто використовують гротеск, символіку, карикатуру, фантастику.

У роботі “Романтизм як напрям” Г.М. Ружевиц визначає такі основні риси романтизму:

- 1) інтерес до незвичайних особистостей і потяг до всього яскравого, екзотичного, небуденного, виняткового;
- 2) сильні пристрасті, сильні характери, високі подвиги;
- 3) типово-романтична структура образу головного героя: самотній, перебуває у конфлікті з суспільством;
- 4) романтичний сюжет із таємницями, несподіваними поворотами в подіях;
- 5) фрагментарність композиції (наприклад, в центрі уваги – переживання, виражені у формі сповіді);
- 6) виразний пейзаж (сліпуча краса, яскравість чи похмурість, трагічний колорит);
- 7) діалог часто уривчастий, наповнений таємничими натяками, недомовками;
- 8) портрет героя побудовано за принципом винятковості;
- 9) мова надзвичайно барвиста, багато епітетів, метафор, порівнянь;
- 10) інтерес до минулого, фольклору;
- 11) улюблені жанри: романтична поема, драма, новела, казка, історичний роман, балада, сонет [4 с. 32-34].

У польській літературі становлення й утвердження романтизму припадає на 1822-1850-ті роки. Виник він у цій літературі в епоху національно-визвольного руху: його розвиток пов'язаний із повстаннями 1830, 1846, 1848, 1866 рр. Це обумовило його порівняне довголіття, насиченість соціально-політичною проблематикою та особливу роль у житті народу. Поети-романтики намагалися стати духовними вождями нації, а література переймала на себе роль її політичного представництва. У центрі історико-

філософських концепцій стояло питання про долю Польщі; проблема особистості відтіснялася турботою про долю народу, трансформувалась у питання про обов'язок особистості у визвольній боротьбі. На всіх етапах розвитку польського романтизму домінують визвольно-революційні тенденції і панують найбільш емоційно активні жанри: поезія, а пізніше драма.

Всебічному сприйняттю ліричного твору допоможуть відомості теоретико-літературного характеру.

Міцкевич сам визначив жанр творів кримського циклу - це сонет. "Сонет - ліричний вірш, який складається з чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямба, власне, двох чотиривіршів з перехресним римуванням та двох тривіршів тернарного римування" (1, с.649). Сонет - вірець лірики епохи Відродження. Його історія нараховує сім з половиною століть. Сонет з'явився на початку XIII століття в Італії. Свого розквіту досяг в XVII ст. "Назва походить від провансальського sonet - пісенька. Та в основі лежить слово son - звук, тому назву цього жанру можна перекласти як "дзвінка пісенька".

Структурні ознаки сонета:

- 1) чітка повторюваність рим;
- 2) стала система римування;
- 3) постійний розмір (у російській поезії, наприклад, п'ятистопний або шестистопний ямб);
- 4) чіткий поділ на 4 строфи;
- 5) стабільний обсяг (14 рядків);
- 6) обов'язкова відсутність повтору слів у тексті, крім сполучників, часток, займенників, якщо тільки повтор не продиктовано авторським задумом;
- 7) тематика: людина з її діями, почуттями, духовним світом; природа навколо людини; суспільство.

Відродивши у польській літературі жанр сонета, А. Міцкевич захоплюється його виразними можливостями і намагається охопити своїм поетичним поглядом три світи природи: гори, степ і море. Розвиваючи пейзажну тему, поет вдало використовує в орієнтально стилізованому вірші динамізм діалогу. Міцкевич не випадково звертається саме до сонета, тому що сонет, як жанр філософської, пейзажної і любовної лірики, побудовано на основі суворих законів. Сонет не тільки дисциплінує поетичну думку творця (що, безперечно, теж важливо), а й прилучає його до високих літературних традицій (перш за все, до традицій Данте і Петрарки), допомагає в максимально короткій та дуже виразній формі передати своє відчуття таємниці людської душі і таємниць Всесвіту”.

Адам Міцкевич максимально використовує ці виразні можливості сонета.

Крім фонових знань, які обумовлюють правильне сприйняття циклу “Кримські сонети” у цілому, доцільно також використовувати відомості, що допомагають глибше зрозуміти кожний твір цього циклу зокрема. Шкільними програмами передбачено для детального вивчення чотири сонети: “Буря”, “Бахчисарай”, “Гробниця Потоцької”, “Пілігрим”. Розглянемо детальніше ці сонети у контексті використання фонових знань під час їх вивчення.

“Кримські сонети” - це філософська лірика. Основні теми творів цього циклу, їх проблематику неможливо сприйняти без відомостей про біографію автора, а також про його світосприйняття. Як зазначалось, у період створення “Кримських сонетів” Міцкевич перебував у Росії, у засланні. Тому його почуття: печаль, туга за батьківщиною і водночас протест проти суспільства, оточення, яке не дає йому можливості жити на батьківщині, – знайшли відображення у “Кримських сонетах”.

Сонет “Буря” має символічне значення. Поет змальовує не майбутню стихію, не фатальність долі. Розгнівана морська стихія гармонує з його душевним станом. Динамізм пейзажу, експресивні образи вітру на морі, шторму виступають символами могутності в романтиці бунту. Все це

неможливо зрозуміти, не знаючи про почуття і переживання автора, які переповнювали його в період написання твору, і обставини, якими вони були викликані. Важко зрозуміти цей сонет без відомостей про романтизм як напрямок: характерних його рис, філософської основи, особливостей його поетики.

Під час вивчення сонета “Бахчисарай”, крім відомостей про романтизм та життя автора, необхідно також використовувати відомості, зв’язані із тлумаченням окремих слів і висловлювань. Так, потрібні історико-географічні знання під час пояснення слова “Бахчисарай”. Бахчисарай - це місто, розміщене в долині, яка оточена з усіх боків горами. Колись це була столиця кримського ханства. Гирей - ім’я кримського хана:

Безлюдний пишний дім, де грізний жив Гирей.

Як Валтасарів перст, він надпис креслить: “Тлій!”

“В тот час изыдома персты руки чиловечи и писаху противу лампы на поколении стены дому царства, и царь (Валтасар) видяше персты руки пишущие” - пророцтво Даниїла .

Головна тема сонета “Гробниця Потоцької” - тема батьківщини. Проте цей твір не буде зрозумілий учням без знання його історичної основи. Поблизу палацу ханів знаходиться могила, влаштована на східний лад, з великим куполом. Є в Криму легенда, що цей пам’ятник поставив Керим-Гирей невольниці, яку дуже кохав. Переказують, що ця невольниця була полькою, з роду Потоцьких.

У сонеті “Пілігрим” з найвищою силою звучить тема батьківщини, яка наскрізь проходить через всі сонети кримського циклу. Оспівуючи красу кримської природи, Міцкевич виливає свою тугу за втраченою батьківщиною. Для глибокого розуміння цього сонета необхідно пояснити, чому

поет називає себе пілігримом. Для цього потрібно дати визначення слова “пілігрим” і подати деякі відомості історико-літературного характеру.

Як відомо, пілігрим - це паломник, котрий іде по святих місцях, одержимий релігійними почуттями. Міцкевич використовує традицію, яка вже існувала на той час у європейському романтизмі, коли мандри героя, який намагався знайти істину, сенс життя, визначались поняттям “паломництво” (наприклад, “Паломництво Чайльд-Гарольда” Байрона).

Таким чином, під час вивчення лірики у школі використовуються різні види фонових знань. Найбільш вживаними є фонові знання біографічного, історико-літературного і теоретико-літературного змісту, що пояснюється специфікою лірики як літературного роду і особливостями її вивчення у школі.

Фонові знання найчастіше безпосередньо зв'язані з текстом ліричного твору, що пояснюється багатозначністю і символічністю слова.

Методика використання фонових знань під час вивчення лірики визначається також жанровими, тематичними та іншими особливостями твору, що вивчається.

Л І Т Е Р А Т У Р А:

1. Літературознавчий словник-довідник Р. Т. Громяк, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: Академія, 1997.
2. Наливайко Д., Шахова К. Зарубіжна література XIX ст.. Доба романтизму Д. Наливайко, К. Шахова. – К.: Заповіт, 1977.
3. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури Л. Мірошніченко.- К.: Ленвіт, 2001.
4. Ружевиц Г. Романтизм як напрям Г. Ружевиц Всесвітня література в середніх навчальних закладах України, 1997. - № 11.
5. Словарь литературоведческих терминов Ред.-сост.: Л.И. Тимофеев, С.В. Турав. – М.: Просвещение, 1974 .